

Anna Nordenstam och
Margareta Wallin Wictorin

Tecknade serier SOM FEMINISTISK AKTIVISM

Kvinnor ritar bara serier om mens och Draw the line

När Liv Strömquist var värd för radioprogrammet Sommar i P1 2013 inleddes programmet med historien om hur hon började rita serier i tjugooårsåldern liggande på mattan hemma i lägenheten vid Möllevångstorget i Malmö. Hon hade just börjat rita egna fanzines och var inspirerad av föregångarna Åsa Grennvall och Coco Moodysson, två av de få kvinnliga serietecknare som var aktiva i Sverige vid slutet av 1990-talet. När Strömquist på en fest vid samma tid glatt berättade för en manlig äldre serietecknare att hon också ritade serier fick hon svaret: ”Jag hatar serier av kvinnliga serietecknare [...] kvinnor ritar bara serier om mens”.¹ Strömquists radioprogram var brandfacklan som ledde till att frågan om mens tog fart och blev ett mer framträdande motiv i seriekonsten liksom i övriga kulturvärlden och samhället i stort. Men begrepp som ”menskonst” väckte också starka känslor och kom att kallas ”ett politiskt slagträ”.²

Fyra år senare fick #metoo-rörelsen ett enormt genomslag både i Sverige och interna-

tionellt. Rörelsen har sin upprinnelse i USA, där begreppet myntades redan 2006 men slog igenom efter att Hollywoodproducenten Harvey Weinstein anklagades för våldtäkt och sexuella trakasserier av 87 kvinnor. Efter den avslöjande artikeln av Ronan Farrow skrev skådespelaren Alyssa Milano den 15 oktober 2017 ett inlägg på twitter: ”If all the women who have been sexually harassed or assaulted wrote ’Me too’ as a status, we might give people a sense of the magnitude of the problem.”³ På ett dygn fick hashtaggen över 55 000 svar, och på en månad hade #metoo-rörelsen spridit sig över världen.⁴

Detta var två viktiga händelser för den svenska serietecknarvärlden. Strömquists sommarprogram följdes upp av hennes serialalbum *Kunskapens frukt* (2014), och samma år utkom serieantologin *Kvinnor ritar bara serier om mens* (2014). I direkt anslutning till #metoo-debatten föddes idén till serieantologin *Draw the line* senhösten 2017, och boken utkom till bokmässan 2018.

Syftet med denna artikel är att diskutera dessa två serieantologier som exempel på feministisk aktivism utifrån nedslag i deras publiceringskontexter och genom analys av serier. Empiri om publiceringskontexterna har sökts genom tidsdokument såsom böcker, dagspress och annan media, antologiernas paratexter och intervjuer med redaktörerna för antologierna. Innehållet i antologiernas serier har analyserats dels översiktligt genom en kortfattad beskrivning av olika typer av serier och dels mer ingående avseende form och innehåll i en serie från respektive antologi. Ur *Kvinnor ritar bara serier om mens* har vi valt Malin Billers ”De där dagarna” och ur *Draw the line* ägnar vi oss åt Elin Lucassis ”Du känner inga våldtäktsmän”. Urvalet av de enskilda serierna motiveras av att de är mediespecifikt, visuellt, verbalt och narrativt intressanta och innehållsmässigt representativa för många av serierna i respektive antologi.

Feministisk aktivism

Aktivism kan ta sig många olika uttryck. Konstvetaren Nina Felshin definierade år 1995 aktivistisk konst:

activist art represents a confluence of the aesthetic, sociopolitical, and technological impulses of the past twenty-five years or more that have attempted to challenge, explore, or blur the boundaries and hierarchies traditionally defining the culture as represented by those in power. This cultural form is the culmination of a democratic urge to give voice and visibility to the disenfranchised, and to connect art to a wider audience.⁵

Det handlar alltså om att använda estetiska medel för att utmana rådande makt och skapa demokratisk förändring. Aktivistisk konst är både till form och innehåll mer processororienterad än produktorienterad och äger rum i offentligheten, enligt Felshin. Strategiskt viktigt för aktivistisk konst är att använda massmedia för att nå ut.⁶ I studien *Hoppets politik: Feministisk*

aktivism i Sverige idag (2016) intresserar sig Mia Liinason och Marta Cuesta för feministisk aktivism som politisk praktik. Deras utgångspunkt är att feministisk aktivism:

skapar berättelser som är *performativa*, det vill säga berättelser som är förändrande. De berättelser som feministiska aktivister producerar – genom aktioner, workshops, demonstrationer, vid möten och på festivaler, i texter och i samtal – leder till en konkret förändring – i språkbruk, i pedagogiska modeller, i lagstiftning, i rekryteringsprocesser och i kulturpolitik – men de skapar också en förändring av oss som människor, av de relationer vi har till varandra och av samhället.⁷

De menar alltså att aktivism kan leda till såväl nya sätt att tänka och kommunicera kring oss själva och andra, som till konkret samhällelig förändring. Feministisk aktivism förenas, enligt Liinason och Cuesta, av tre centrala begrepp: makt, känslor och solidaritet. De utgör kärnan i de politiska handlingar som samtida feministiska aktivister utför. Feminism som ”hoppets politik” avser att illustrera de drivkrafter som ligger i den feministiska förhoppningen om en förändrad värld.⁸

Feministisk aktivism bygger på kollektivt arbete.⁹ Sådant arbete kan ske i form av olika sorters nätverk. Ett feministiskt nätverk som varit och är betydelsefullt är Dotterbolaget som skapades 2005 för att stärka kvinnor och transpersoner inom seriefältet. Gabriela Hinchcliffe Voglio, som undersökt nätverket i avhandlingen *Jaget, laget, Dotterbolaget: En studie om feministiskt nätverkande och rummets betydelse* (2019), drar slutsatsen att framgången för Dotterbolaget hör ihop med att feministisk gemenskap utgör strategin. Stöttning i stället för konkurrens är ledord.¹⁰

Kvinnor ritar bara serier om mens

Under 2010-talet spred sig en global mensaktivistisk rörelse. Erfarenheter som tystats av ta-

bun och skambeläggning delades via internet och sociala medier, och det växte fram globala nätverk. Chris Bobel skriver om rörelsen i USA i *New Blood: Third Wave Feminism and the Politics of Menstruation* (2013) och Anna Dahlqvist berättar i *Bara lite blod: Ett reportage om mens och makt* (2016) om mensaktivister i olika länder, såsom Indien, Kenya, USA och Sverige. Strömquists engagemang kan ses som en del av denna rörelse. Efter hennes sommarprogram 2013 uppstod en livaktig mensdebatt som växte till en våg av opinionsartiklar, böcker och forskning på temat, samt en rad kulturhändelser. Våren 2014 ordnades exempelvis i Göteborg en internationell utställning om mens, kallad *Period Pieces*. SVT-programmet *Kobra* ägnade ett helt avsnitt åt det pågående menssamtalen i samband med att både Strömquists seriealbum *Kunskapens frukt* och *Kvinnor ritar bara serier om mens* gavs ut i september 2014.¹¹ I Strömquists bok avhandlas både vulvans och menstruationens kulturhistoria. Hennes bok blev också till en utställning som visades på Landskronas museum 2014–2015 under namnet *Blood mountain*, vilket är samma namn som Strömquists kapitel om mens har. Senare utvecklades albumets innehåll till en utställning, *The Night Garden*, som visades på Slusens tunnelbanestation i Stockholm september 2017 till mars 2019. Utställningen rönt stor uppmärksamhet, även internationellt.¹² Exempelvis publicerade *The Guardian* ett stort uppslag om utställningen 2017.¹³

Den manlige serietecknare som fick Strömquist att skapa *Kunskapens frukt* hade enligt henne fel när han hävdade att kvinnliga serietecknare bara ritar serier om mens. I själva verket hade det inte alls tecknats särskilt mycket om mens i Sverige. Strömquist menade att det var lika motiverat att skapa serier om mens som att gestalta döden och livet, men att ämnet fortfarande var skambelagt.¹⁴ Att teckna serier om mens har förekommit tidigare i feministiska sammanhang. Bland annat har de nordamerikanska serietecknarna Trina Robbins, Julie Doucet, Alison Bechdel och Phoebe

Gloeckner gjort det sedan 1970-talet och framåt, vilket bland annat Mike Classon Frangos uppmärksammat i en artikel om Strömquists *Kunskapens frukt* (2020).¹⁵ I Storbritannien tecknade Viv Quillin satiriskt om tabut kring mens i reklam, vilket Nicola Streeten nämner i sin avhandling *UK Feminist Cartoons and Comics: A Critical Survey* (2020).¹⁶ I Sverige har det förekommit i mycket liten omfattning, så vitt vi känner till endast i Cecilia Torudds serier i Lilian Edvalls *Mensboken* (1986), en faktabok som riktar sig till unga flickor och deras föräldrar.¹⁷ Tidskriften *Kvinnobulletinen* (1971–1996) publicerade både artiklar om mens och feministiska serier redan från 1970-talet, men inga av serierna handlade om mens.¹⁸

Strömquists sommarprogram ledde till att en mängd kvinnliga serietecknare i Sverige blev inspirerade att teckna serier om mens. Frida Ulvegren startade en tråd på Facebook direkt efter att ha lyssnat på programmet.¹⁹ Där skrev hon att hon fick lust att berätta alla sina menshistorier, helst i serieform och helst omedelbart. Hon beskrev hur hennes familj högtidligt firade hennes första menstruation, en berättelse som gillades och kommenterades av många vänner.²⁰ Serietecknaren Natalia Batis-tas inlägg var ett förslag om att göra en antologi där kvinnor skulle kunna berätta om sin första mens, för att ”breda synen på något av det mest naturliga men kanske mest tabubelagda som finns”.²¹ Tecknarna Sara Olausson och Ulvegren samt den dåvarande förlagsredaktören för Kartago förlag, Rolf Claesson, svarade direkt på Facebook, och det blev bestämt att antologin *Kvinnor ritar bara serier om mens* skulle göras.²² Olausson blev huvudredaktör och hade kontakter i Stockholm. Ulvegren kopplades in som medredaktör för att hjälpa till med att hitta serietecknare från södra Sverige, både genom Dotterbolaget, där hon var med, och på andra håll.²³ Albumet kom att innehålla 40 tecknade serier skapade av 31 tecknare. Redaktörerna ville ha med tecknare från olika generationer, och bland de medverkande finns exempelvis Susanne Fredelius (f. 1954), Anneli

Furmark (f. 1962), Lotta Sjöberg (f. 1974), Matilda Ruta (f. 1982) och Julia Hansen (f. 1992).²⁴ Flera av dessa hade tidigare publicerat sig i redigerade samproduktioner som *Svenska serier* och *Galago*, och Fredelius deltog redan 1981 i antologin *Fnitter: En rolig bok av kvinnor – på fullt allvar!* utgiven av redaktörerna för Kvinnobilagan i *Aftonbladet* och bokförlaget Prisma, men då med serier på andra teman.²⁵

Boken präglas av stor variation där två huvudsakliga teman kan urskiljas; dels frågan om tabu, skam och bristen på samtal om mens, dels frågan om kroppen i relation till menstruation, med hormon- och humörsvängningar, värk samt bristande vård och forskning. Det finns serier som tar upp att få mens för första gången (Jojo Falk), PMS (Karolina Bång), mensskydd (Hanna Gustavsson), sex i samband med mens (Elin Lucassi), ifall killar kan ha mens (Wendel Strömbeck), om tabu, skam och bristande hjälp inom vården och mycket mer. Serieberättelserna omfattar mellan en och nio sidor; teckningsstil och teknik varierar rikligt, med exempelvis realistisk stil (Furmark), sagostil (Emelie Östergren) och humoristisk stil (Emma Rendel). Bilderna kan vara gjorda med blyerts (Klara Wiksten), filtpennor (Bång), tusch (Linda Spåman) eller akvarell (Ruta), broderade (Sjöberg) eller sammansatta som collage av fotografiska bilder (Lisa Rydberg). Albumet är tryckt i färg, både inlagan och omslaget. Framsidans bakgrundsfärg är lysande röd, som syrerikt blod, och kan symbolisera kärlek, fruktsamhet, aggressivitet, revolution och varning. Här ligger det nära till hands att tolka färgen som en kombination av kärlek, fruktsamhet och uppror mot tabu. Mot den röda bakgrunden står titeln enkelt tecknad, rakt upp och ned, som något självklart fast det är ironi, i stora versaler utan seriffer: **KVINNOR RITAR BARA SERIER OM MENS**. De första orden är vita, oskuldens och renhetens färg i västerländsk kontext, men ordet MENS är ljusblått, och från det faller sju ljusblå droppar mot bokens nederkant. Mensblod är ju något som droppar och rin-

ner. Att det här har fått ljusblå färg kan ses som en skämtsam blinkning till all reklam för mensskydd som genom åren skildrat mensblod som blått.

En serie i albumet som tydligt tematiserar mensens kraftiga påverkan på och i kvinnors liv är Malin Billers serie ”De där dagarna”. Det är en informativ och dramatisk serie med starkt uttryck av ilska över att behöva drabbas av humörsvängningar och PMS varje månad. Den gestaltar också att det har saknats lättillgänglig kunskap om fenomenet, som inte har talats om eller tagits på allvar inom vården.²⁶ Serieberättelsen löper över åtta sidor, med en till sex avgränsade rutor vardera, där protagonisten återges med tydliga ansiktsuttryck och gester. Serieteoretikern Thierry Groensteen menar att den typ av *berättande teckning* (*dessin narratif* eller *narrative drawing*) som tecknade serier bygger på, där berättelsen delas upp i avgränsade scener som ska läsas samman, kräver att gestaltade karaktärer framställs med uttrycksfulla miner och gester. Bildens formala element, såsom utsnitt och inramning, kompositionell dynamik och färgläggning ska, enligt Groensteen, också samverka till bildens eftersträlvade retoriska effekt.²⁷ I Billers serie handlar det om att gestalta kvinnors ilska och frustration men också kvinnors styrka. I samverkan med seriens visuella element förekommer verbal text, oftast i jag-form, handritad direkt i rutorna och riktad till läsarna, och i ett par fall i pratbubblor när det handlar om samtal mellan personer i bilderna.²⁸ Texten i rutorna kommenterar och kompletterar det som visas i bilderna, det vill säga hur kvinnan i takt med menscykelns förlopp förändras från energiskt tecknande och dansande, i glada färger, till en alltmer deprimerad person, passiv, med nedtyngda kroppsformer, i gråskala och mycket svårta. Protagonisten försöker förstå sig själv genom att läsa medicinska texter på nätet om PMS och PMDS, och sträcker sig hjälpsökande mot en man bakom ett skrivbord. Han tycker att hon ska banta och ta en värktablett. I expressionistisk stil gestaltas hur kvinnan drar

sig undan från andra människor, som hon uppfattar som groteska, med skräckmask-liknande ansikten och långa fingrar som sträcker sig efter henne. Hon går in i ett svart hål av ångest och isolering. Vändpunkten i serien inträffar då mensblödningen börjar, och energin, färgen

och styrkan återvänder. Det är då hon bestämmer sig för att söka kunskap på alternativa vägar, och kommer så småningom fram till en förståelse som ger henne lugn.

Bilden som uttrycker vändpunkten (på sidan 105) är utformad som en parafra på en

Sara Olausson, framsida till *Kvinnor ritat bara serier om mens*, Kartago Förlag, 2014, 260 x 195 mm.

välkänd amerikansk bild som ofta används för att påvisa kvinnors okända styrka.

Det gäller en affisch som utformades av J. Howard Miller 1943, för att inspirera kvinnor till storverk på männens ordinarie arbetsplatser under andra världskriget. Den föreställer en kvinna med bestämd min och fina anletsdrag, avbildad från den smala midjan och uppåt, iförd blå arbetsskjorta och röd- och vitprickig sjalett, det vill säga de färger som finns på den amerikanska flaggan. Hon kavlar upp ärmarna och visar med böjd högerarm och knuten näve upp sina muskler för betraktaren. En pratbubbla som täcker hela överkanten lyfter kraftfullt fram texten "We Can Do It!" Affischen gjordes för ett företag i elektronikbranschen

och visades egentligen inte i större omfattning under kriget, men återupptäcktes i början av 1980-talet och har sedan dess använts eller parafraiserats i många sammanhang där kvinnors kraft har lyfts fram, inte minst feministiska.²⁹ När Biller använder sig av samma form och komposition, och på så vis förstärker känslan av kvinnlig styrka, visar hon upp protagonistens icke förskönade arga ansikte, med stora sammanbitna tänder och ögon svarta av ilska. Den muskulösa armen är böjd som på förlagan, men näven är inte knuten utan håller upp en binda med mörkrött blod som lyser mot den vita bakgrunden. Hennes blus har samma kraftfulla röda färg, och i övrigt utgörs färgerna i bilden av bara vitt och svart. Bilden är expressionis-

Malin Biller, detalj från serien "De där dagarna", sid 105 i *Kvinnor ritat bara serier om mens*, 2014, 130x145 mm.

tiskt tecknad med långa, kraftfulla penseldrag av tusch, men också korta, svarta streck, lagda på ett sätt så att det liknar träsnitt, där mörka linjer används för volymskapande skuggningar. Stilen påminner om en som användes för politiska bilder vid början av 1900-talet och igen under 1970-talet.³⁰ Den röda färgen kan här tolkas som uppror. Texten i rutan, som tecknats med svart tusch direkt på den vita bakgrunden, förklarar vad protagonisten avser att göra med sin styrka: ”Jag kom nämligen till en gräns, när jag hade stängt mig blodig utan att bli tagen på allvar för ’min lilla kvinnokrämpan’. Jag vägrade vara ett offer längre, jag tog makten över mitt eget mående.”³¹ Detta starka viljeuttryck stämmer överens med känslouttrycket i den visuella gestaltningen av protagonisten. Övriga bilder i berättelsen ger också tydliga uttryck för olika känslor i den emotionella berg- och dalbana som humörsvängningarna medför. I en gruppbild av en feministisk demonstration föreslår berättaren att kvinnor ska prata om problemet och inte ge sig förrän kvinnors hälsa tas på allvar, vilket betonar kollektivets och ett solidariskt samarbets betydelse. Sammantaget samverkar de olika visuella och verbala elementen till ett starkt uttryck för ilska och frustration över att menscykeln kan få så stor inverkan på kvinnors liv, men också för kvinnors styrka och möjligheter. Groensteens åsikt att seriekarakterer ska framställas så expressivt som möjligt för att framhäva känslolägen bekräftas här.³²

Av betydelse för vår uppfattning att seriealbumet utgör en del av feministisk aktivism hör också hur den har använts. Efter publiceringen har boken använts på högstadieskolor och gymnasier, och ett utdrag ur boken såldes (bland annat Ulvegrens serie om menscykeln) och låg till grund för manus till pjäsen *Mens* som Teater Tamaur i Göteborg satte upp 2015–2016.³³ Lotta Sjöbergs änglabroderi som ingår i boken användes som affisch för föreställningen, och även för programbladet.³⁴ Antologin blev en försäljningsframgång; efter första upplagan om 4 000 exemplar trycktes den i ytterligare två upplagor om 2 000 plus

2 000, och den har varit slutsåld sedan 2016.³⁵ Boken fick överlag positiva recensioner.³⁶ I *Göteborgs-Posten* berömde Ingrid Bosseldal serieantologin som ”upplysande, utmanande och utforskande”, medan Arvid Jurjaks i *Sydsvenskan* däremot konstaterade att kvalitén på bidragen var blandad. Han tyckte också att det var synd att det bara fanns en serie som förde in ett transperspektiv (Strömbeck).³⁷

Året 2014 var ett år då mens togs upp på bred front. I början av 2015 följde *Dagens Nyheter* upp ämnet i en artikel i avdelningen Insidan med frågan ”om det var en tillfällig boom eller en bestående mensrevolution?”. Rebecka Hallencreutz, ordförande för föreningen Mensen i Göteborg såg en stor förändring och svarade bland annat att:

Även om det skedde en första mensrevolution på 1970-talet, då kvinnorörelsen lyfte ämnet, har det funnits ett fortsatt tabu. Mens har ansetts pinsamt och äckligt. Men under året som just tagit slut var det någonting som lossnade. Det är tydligt att många längtat efter att få prata, fråga och öppet tycka saker om sin mens.³⁸

I denna mensrevolution ingick den kollektiva antologin *Kvinnor ritat bara serier om mens* som med de specifika estetiska möjligheter som seriemediet erbjuder, gestaltat starka känslor, men också information och kritik av de rådande maktstrukturer som skambelagt kvinnors mens genom historien.

Draw the line

Upprinnelsen till seriealbumet *Draw the line* (2018) var #metoo. Idén fick serietecknaren Malin Biller hösten 2017. Biller hade tagit starkt intryck av den pågående #metoo-rörelsen och alla de vittnesmål som snabbt spridit sig till allt fler branscher. Hon tänkte att det var dags att samla några av alla de berättelser om trakasserier och övergrepp som fanns, också bland kvinnliga serietecknare, med seriemediets estetiska uttryck, i en gemensam antologi.

Även här påbörjades arbetet i sociala medier. Biller lade ut ett inlägg på Facebook och fick omedelbart stor respons.³⁹ Kommentarererna var entusiastiska, men talade också om svårigheterna med att berätta känsliga och privata saker i serieform, vilket inte alla personer hade erfarenhet av sedan tidigare. Detta hade dock Biller, som hade publicerat självbiografiska serier om svåra ämnen som incest i det kritikerrosade serialalbumet *Om någon vrålar i skogen* (2010).⁴⁰ Karin Didring, serietecknare och förläggare på doob förlag i Lund, läste Billers upprop på Facebook och föreslog att de skulle göra en bok tillsammans. Didring tyckte det var viktigt att göra ”något slags serieuppror” om #metoo, alltså även med serier.⁴¹ Bokprojektet tog mindre än ett år att genomföra och *Draw the line* lanserades till bokmässan 2018 i Göteborg.

Serieantologin *Draw the line* gjordes med en uttalad vilja att med tecknade serier berätta om kvinnornas egna erfarenheter, men även andras upplevelser och uppbyggda erfarenheter av sexuella trakasserier och övergrepp kunde inkluderas.⁴² Antologin var planerad för enskilda läsare men också för grupper. Serierna var tänkta att användas både som ”diskussionsunderlag åt organisationer och i andra sammanhang där det arbetas med frågor om jämställdhet och rätten till sin egen kropp”, som det står i förordet.⁴³ Antologin gjordes som ett samarbetsprojekt. Det är ett signum för feministisk aktivistisk konst, där det kollektiva samarbetet, gemenskapen och deltagandet är viktigt.⁴⁴ Både Biller och Didring var med i nätverket Dotterbolaget, även om de inte var särskilt aktiva under just denna period.⁴⁵ Antologin utgavs av doob förlag, ett litet serieförlag i Lund sedan 2007. Seriemediet betraktades som särskilt gynnsamt av redaktörerna, med argumentet att det gick att nå ut till många läsare eftersom serier kan vara enklare att ta till sig än en lång text, särskilt för människor med läs- och skrivsvårigheter, men också för dem som inte helt behärskar svenska språket.⁴⁶ Syftet var alltså att stärka utsatta människor med empati, solidaritet och upplysning. Efterordet är fyllt med nätadresser till stödjande

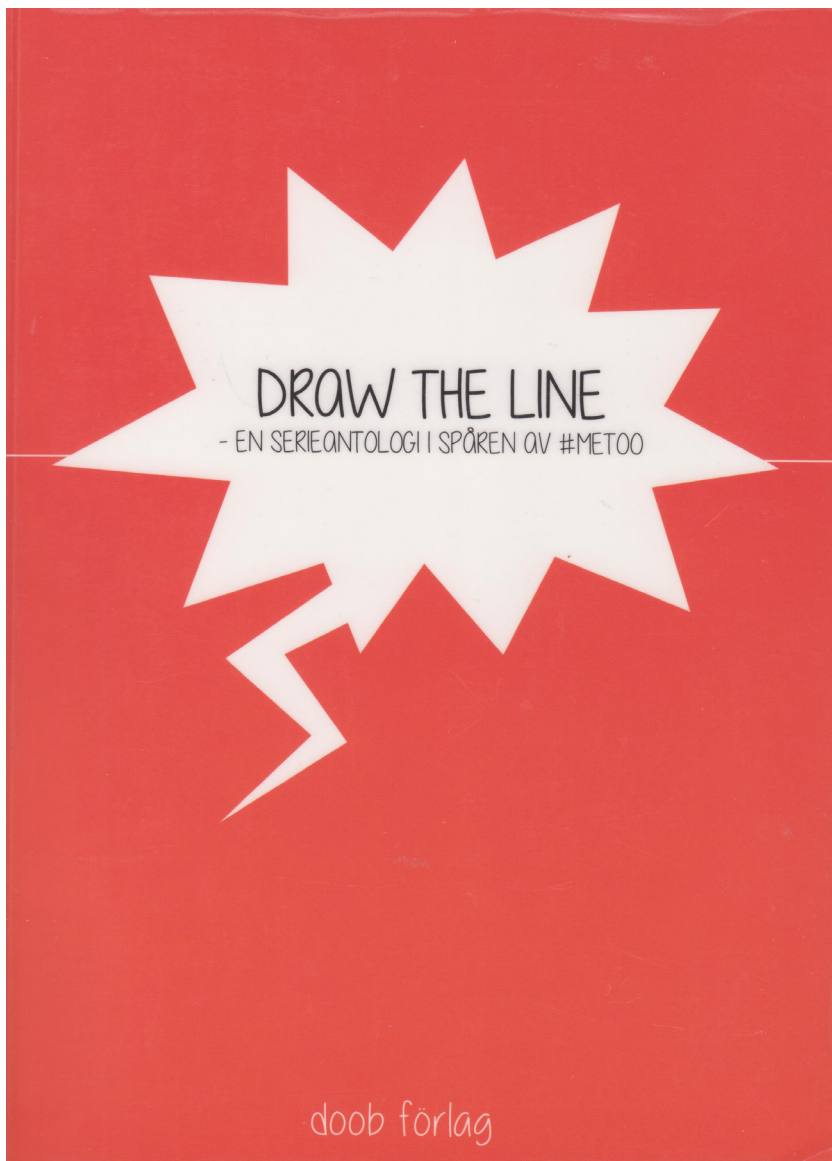
organisationer, och en uppföljande handbok *Draw the line:Handledning* (2018) gjordes strax efter antologin av redaktörerna Biller, Didring och Julia Östfeldt, i samarbete med Föreningen Tillsammans. Utbildningsmaterialet på 12 sidor består av utvalda bilder från serier som finns i *Draw the line* samt diskussionsfrågor till dessa. Till Amalia Alvarez serie kretsar frågorna kring diskriminering av att vara kvinna och invandrare i dagens Sverige och frågor ställs som: ”Vilken koppling finns det mellan rasism och sexism?”⁴⁷ Serieantologin med dess handledningsmaterial skapades med andra ord med avsikten att förändra normer och maktförhållanden i samhället. Att arbeta med studiecirkel med olika teman, vilket var ett uttryckligt syfte här, är ett karaktäristiskt sätt att verka inom feministiska grupper sedan länge. Man skulle kunna dra tråden bakåt till 1970-talets kvinnorörelse med kvinnogrupper som Grupp 8, Kvinnoligan i Lund eller Karin Westman Bergs könsrollsseminarier 1967–1977 i Uppsala.⁴⁸ Det senare skapades som ett alternativt forum till universitet, och blev ”ett barfotauniversitet”, där många av de föredrag som hölls vid seminariet snabbt utgavs i antologier med Westman Berg som redaktör på bokförlaget Prisma.⁴⁹ Det fortsatta kollektiva arbetet med antologin *Draw the line* kan alltså ses som en fortsättning på 1970-talets feministiska studiecirkelaktivism, där också gemensamma bokprojekt utgjorde underlag för fortsatt gemensamt arbete med att förändra normer och värderingar.

Draw the line finansierades med bidrag från Konstnärsnämnden, Brottsofferjouren, Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet, andra ideella föreningar och kulturfonder samt enskilda individers donationer samlade genom Kickstarter.⁵⁰ Alla serietecknare fick betalt, om än inga stora summor, och mycket av arbetet med boken var ideellt. Upplagan var 2000 exemplar.⁵¹ Det röda omslaget och resten av boken, designades av Didring. Den röda färgen och den spetsiga vita pratbubblan signalerar uppror och skrik, enligt de visuella konventioner som utarbetats för seriemediet.⁵² Omslaget väcker omedelbar

uppmärksamhet och sticker ut genom sin färg, kontrast och särskilda typografi.⁵³

Antologin har stor bredd i urval av tecknare och stilar. Här finns bland de 18 bidragen av 19 tecknare naivistisk stil (Malin Skogsberg),

manga-stil (Alice Engström) och *cartoony*, humoristiskt icke-realistisk, stil (Hanna Strömberg). Här finns också Amalia Alvarez realistiska men uttrycksfulla serie, med svarta marginaler och mycket mörker, om invandrarkvinnors

Karin Diding, framsida till *Draw the line*, doob förlag, 2018, 235 x 175 mm.

utsatthet i arbetslivet. Flera serier använder sig av ironi (exempelvis Lisa Medin och Lina Neidestam) och skapar motstånd på ett sätt som påminner om bell hooks ”talking back”-strategi.⁵⁴ Detta eftersom serierna skapar motberättelser, säger emot misogyna normer och kräver rätt till tolkningsföreträde, i bland annat mediavärlden.⁵⁵ Andra serier är mer lågmälda och behandlar svåra ämnen i en realistisk tecknarstil; det kan vara den ångest ett gynekologbesök kan framkalla (Malin Biller), män som ofredar flickor i bastun och simhallen (Anneli Furmark och Joanna Hellgren, samt Malin Skogsberg) eller den rädsla en kvinna kan känna på sin väg hem på kvällen (Karin Didring).

Antologin inleds med Elin Lucassis serie ”Du känner ingen våldtäktsman” som på ett kritiskt humoristiskt sätt gestaltar hur väsensskilt ett heterosexuellt par kan uppfatta sexuella trakasserier.⁵⁶ Att första serien är just denna serie betonar humor och ironi som strategi för att hantera svåra ämnen, en strategi som många feministiska serietecknare använt sig av sedan 1970-talet och framåt.⁵⁷ Lucassis serie sätter också på ett tydligt vis fokus på att berättelser om övergrepp som våldtäkt och trakasserier ofta har framställts som mindre trovärdiga, som om problemet inte existerade på riktigt.

Lucassi var vid denna tid ett välkänt namn i serietecknarvärlden med radikala serier som publicerats varje vecka i tidningen *ETC* och under åren 2015–2018 tecknade hon även politisk satir för sajten *Politism*. Hon hade också publicerat två seriealbum *Jag är som jag är* (2015) och *Synd* (2017), båda utkomna på Kartago förlag.⁵⁸

Den fem sidor långa serien ”Du känner ingen våldtäktsman” är tecknad i en förenklad stil. Mannens tankar och tal gestaltas i rutor till vänster och kvinnans tankar och tal i rutor till höger, däremellan finns vita mellanrum, så kallade *kanaler*. Seriens överordnande stilgrepp är kontrastverkan både visuellt och verbalt. Serien inleds med att paret läser exakt samma dagstidning och reagerar på samma artikel. Det visar sig dock att reaktionerna är helt olika, där kvin-

nan känner igen sig i de sexuella trakasserierna som tidningen tagit upp även om exemplet inte rör Sverige, medan mannen snarare pustar ut genom att konstatera att detta fenomen inte finns ”i trygga lilla Sverige”.⁵⁹ Serien gestaltar därefter hur kvinnan minns olika kränkande situationer som hon eller hennes bästa väninna varit med om. Detta skildras visuellt i de enskilda serierutorna, och kvinnans tankar berättas genomgående i text inom citattecken som läggs in i rutor. Mannens funderingar kring sexuella trakasserier gestaltas med liknande teknik, men tonen är aggressiv och nedlåtande både i hans tankar och i de pratbubblor som riktas direkt till kvinnan. Han tillhör dem som betraktar feminister som manshatare: ”Feminister HATAR alla män och vill ta all makt själva. Det gillar ente jag!”⁶⁰ Yttrandet, skrivet med dialekt, ger en närmast komisk effekt.

Serien förs genomgående i tvåspalt förutom den sista sidan, där kulmen blir kvinnans rädsla och frågan om vem hon egentligen kan lita på. I serien placeras mannen på svart botten, kvinnan på klarröd botten. Den gemensamma pratbubblan på seriens första sida förenar dem och överskrider kanalen mellan serierutorna. Detta görs också på seriens näst sista sida, där mannen konstaterar att han inte känner någon som utsatts, medan kvinnan säger att alla hon känner blivit utsatta. Den gemensamma pratbubblan lyder nu: ”Det är mycket märkligt”, vilket kan uppfattas ironiskt. Blickarna riktas direkt mot läsaren, vilket markerar att detta är viktigt.⁶¹ En serierutas placering och en pratbubblas plats i rutan är, som Groensteen påpekat, helt avgörande för hur den uppfattas.⁶² En gemensam pratbubbla får en tydlig, framskjuten plats och får det att se ut som att parterna är överens, trots att de inte är det när det kommer till kritan. Placeringen är till för att betona det gemensamma uttalandet som första gången lyder: ”Det är verkligen FÖR JÄVLIGT!”⁶³ Ytterligare en tydlig kontrast är valet av färger. Här används färg som ett narrativt instrument, som identifierar vem som säger eller gör vad, vilket såväl serieforskarna Thierry Groensteen

Du känner inga våldtäktsmän

som Jan Baetens och Helena Magnusson skrivit om.⁶⁴ Baetens betonar exempelvis vikten av att studera användningen av färg i serier utifrån ett narrativt perspektiv, men nämner att det också kan vara motiverat att analysera färgernas symboliska värde och historiska referenser.⁶⁵ I detta fall ser vi att Lucassi använt svart och rött för att hjälpa läsaren att följa samtalet och identifiera vem som säger vad, men färgerna kan också tolkas. Kontrasten mellan dem förstärker skillnaden i åsikt, som också framkommer i text. Den starkt röda färgen kan, i samtida västerländsk kultur, tolkas som en symbol för uppror, socialism, men också som en stoppsignal. Paret uttrycker i början en lika negativ hållning till sexuella trakasserier, men mannens och kvinnans erfarenheter, uppfattningar och förklaringar till sexuella trakasserier skildras helt olika beroende på förhållandet till den könsmaktsordning som råder.

Ett uttalat syfte med *Draw the line* var att serierna om trakasserier och övergrepp skulle kunna bidra till förändring genom igenkänning och nya insikter, men också inspirera andra att berätta i en eller annan form. Ett sätt att nå ut var att samarbeta med organisationer och att visa serierna som en utställning på olika platser.⁶⁶ Att visa tecknade serier i offentliga rum, kan med Felshin betraktas som en aktivistisk strategi. Utställningen turnerade runt i landet och sattes upp på flera kulturhus och stadsbibliotek, först vid releasen på Malmö universitet 7 september 2018. Därefter visades den på Stockholms kulturhus i regi av Serieteket (2018) och vidare på kulturhuset i Angered/Göteborg (2018), biblioteken i Borås (2019), Ulricehamn (2019), Örebro (2019) etcetera. Platserna för utställningen var offentliga med gratis inträde och riktade sig till en bred publik. Till utställningen gjorde Biller en röd slagkraftig affisch, där en kvinna håller en penna i handen med vilken hon skrivit ”Draw the line”. Bilden är en spegelvänd parafras på samma förlaga som den hon använde i *Kvinnor ritat bara serier om mens*. I samband med utställningen ordnades också gratis workshops.

På Angereds kulturhus arrangerades av Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet tillsammans med Jämställdhetsmyndigheten en seminarierie om sexuella trakasserier hösten 2018, med en avslutande serieworkshop med Biller och Lisa Wool-Rim Sjöblom, där deltagarna fick möjlighet att själva lära sig teckna serier.⁶⁷ I Borås hölls en workshop med serietecknaren Lisa Medin.⁶⁸ Också detta kan tolkas som ett sätt att aktivt sträva efter att få fler att upptäcka seriemediets unika möjligheter för gestaltning, i detta fall av övergrepp och trakasserier, men också i att ge deltagarna insikt i seriemediet som konst och uttrycksform. Antologin och utställningen uppmärksammades i media av bland annat *Dagens Nyheter* vars recensent Alexandra Sundquist skrev om boken att ”[d]en kollektiva kraften är såklart omutlig”, att kvaliteten var varierande, men att det också fanns många guldkorn.⁶⁹

Draw the line vittnar både som process och som produkt om hur kvinnliga serietecknare arbetade kollektivt för att bidra till att kvinnors erfarenheter av övergrepp och trakasserier också fick synas i mediet tecknade serier, med dess specifika estetik. Att berättelserna samlades till en bok, men också genererade utställningar på offentliga platser som bibliotek på olika platser samt workshops, allt i syfte att bidra till förändring, är en del av den feministiska aktivism som antologierna ger uttryck för.

Avslutande diskussion

Feministiska tecknade serier är ett kraftfullt medium. Serieantologierna *Kvinnor ritat bara serier om mens* och *Draw the line* skapades som reaktioner på skambeläggning och tystnad, för att i serieform berätta om menstruation respektive sexuella trakasserier och övergrepp. Projekten kan ses som en fortsättning av det förändringsarbete som kvinnorörelsen påbörjade på 1970-talet, och var en del av och bidrog till förstärkning av mensupproret 2014 och #metoo-rörelsen 2017. Båda projekten kan betraktas som feministisk aktivism eftersom det handlar

om att med estetiska verkkningsmedel och praktisk handling synliggöra och gestalta viktiga fenomen i kvinnors liv och få dessa uppmärksammade i offentligheten. Feministisk aktivism har av Mia Liinason och Marta Cuesta beskrivits med tre begrepp: makt, känslor och solidaritet, vilka de anser utgöra kärnan i de politiska handlingar som samtida feministiska aktivister utför. Serierna i antologierna gestaltar orättvisa maktstrukturer och handlar om att kvinnors kroppar måste tas på allvar. De uttrycker känslor av såväl ilska som sorg gentemot tabut att prata om mens och menscykeln, och mot att sexuella trakasserier har fått pågå i tysthet. Serieberättelserna gestaltar detta verbalt och visuellt i olika stilar där ironi, humor, vrede och vemod är särskilt framträdande. Serierna uttrycker att gemenskap, solidaritet och upplysning behövs för att komma tillrätta med problemen.

Antologiprojekten var kollektiva och processerna gick snabbt från idé till färdig bok. I båda fallen var tiden under ett år, med release lagom till bokmässan 2014 respektive 2018, men projekten har också arbetat med uppföljande aktiviteter och offentliga utställningar. Nina Felshin poängterar att feministisk konstaktivism är processinriktad, samtidigt som den är tillfällig. Serieantologierna kan betraktas som processinriktade, men de är samtidigt också produktinriktade. Processkaraktär föreligger genom sättet antologierna förbereddes och

framställdes på och med tanke på att de skulle kunna användas för vidare aktiviteter efter utgivningen och att de givit upphov till andra kulturhändelser. Produktorienterade är de genom det faktum att de är antologier utgivna på serieförlag, marknadsförda på seriefältet och till för försäljning, samtidigt som de är avsedda att spridas och användas i andra aktiviteter och på så sätt förändra attityder och värderingar. Åtminstone skaparna av *Draw the line* hade uttryckligen sådana avsikter. Bägge antologierna fick stor uppmärksamhet både på sociala medier och i pressen. De tidiga konstaktivister som Felshin skriver om, tog snabbt tillvara pressens och det framväxande TV-mediets möjligheter för uppmärksamhet och kommunikation. Dagens feministiska serietecknare har också på ett effektivt sätt utnyttjat de nya kommunikativa möjligheter som sociala medier och internet erbjuder. De har även tagit tillvara fördelarna med feministiskt nätverkande, och stöttat varandra i stället för att konkurrera. Att ta makten genom att teckna serier om dessa ämnen kan också, med bell hooks, ses som en motståndshandling och ett sätt att tala tillbaka. Detta görs i antologierna med tecknade serier av kvinnor i olika generationer och med olika konstnärliga stilar från realistiskt tunga till humoristiska berättelser. Alla med hopp om befrielse från gamla unkna fördomar och övergrepp.

Noter

- 1 Liv Strömquist, "Liv Strömquists sommarprogram", P1, 24 juni, 2013, hämtad 15 maj, 2020, <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/203028?programid=2071>.
- 2 Kulturnyheter, "Så blev begreppet 'menskons' ett slagträ i debatten", SVT, 21 september, 2019, hämtad 15 april, 2020, <https://www.svt.se/kultur/sa-blev-begreppet-menskons-ett-politiskt-slagtra>.
- 3 Menoukha Robin Case och Allison V. Craig, *Introduction to Feminist Thought and Action*. #WTF and How Did We Get Here? *#WhosThatFeminist #WhatsThatFeminism* (New York/London: Routledge, 2020), 196.
- 4 Det var Tarana Burke, amerikansk feministisk aktivist, som myntade begreppet #metoo i samband med att hon startade Just Be Inc, en organisation för unga flickor från minoritetsgrupper. Case och Craig, *Introduction to Feminist Thought and Action*, 197.
- 5 Nina Felshin, "Introduction", i *But Is It Art? The Spirit of Art as Activism*, red. Nina Felshin (Seattle: Bay Press, 1995), 10.
- 6 Felshin, *But Is It Art?*, 10, 15.

- 7 Mia Liinason och Marta Cuesta, *Hoppets politik: Feministisk aktivism i Sverige idag* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2016), 15.
- 8 Liinason och Cuesta, *Hoppets politik*, 19.
- 9 Liinason och Cuesta, *Hoppets politik*, 82.
- 10 Gabriela Hinchcliffe Voglio, *Jaget, laget, Dotterbolaget: En studie av feministiskt nätverkande och rummets betydelse* (diss., Uppsala: Uppsala universitet, 2019), 187, 192.
- 11 Anna Dahlqvist, *Bara lite blod: Ett reportage om mens och makt* (Stockholm: Atlas, 2016), 174–175.
- 12 Mike Classon Frangos, "Liv Strömquist's *Fruit of Knowledge* and the Gender of Comics", *European Comic Art* 13, nr 1 (2020): 46.
- 13 Elle Hunt, "Enjoy menstruation, even on the subway: Stockholm art sparks row", *The Guardian*, 2 november, 2017, hämtad 24 maj, 2020, <https://www.theguardian.com/cities/2017/nov/02/enjoy-menstruation-subway-stockholm-art-row-liv-stromquist>.
- 14 Strömquist, "Liv Strömquists sommarprogram".
- 15 Classon Frangos, "Liv Strömquist's *Fruit of Knowledge*", 48.
- 16 Nicola Streeten, *UK Feminist Cartoons and Comics: A Critical Survey*, (Cham: Springer International Publishing, 2020), 143–145.
- 17 Nisse Larsson, *Svenska serietecknare* (Stockholm: Alfabeta, 1992), 157.
- 18 I *Kvinnobulletinen* 1979: 4 var temat mens och där finns svart-vita illustrationer av tamponger, bindor och en menssvamp. För serier i tidskriften se Anna Nordenstam och Margareta Wallin Wictorin, "Women's Liberation: Swedish Feminist Comics and Cartoons from the 1970s and 1980s", *European Comic Art* 12, nr 2 (2019): 77–105.
- 19 Intervju med Frida Ulvegren 9 maj 2020. (Anna Nordenstam, telefonintervju.)
- 20 Sara Olausson och Frida Ulvegren (red.), *Kvinnor ritar bara serier om mens* (Stockholm: Kartago, 2014), 5–6.
- 21 Olausson och Ulvegren, *Kvinnor ritar bara serier om mens*, 6.
- 22 Olausson och Ulvegren, *Kvinnor ritar bara serier om mens*, 8.
- 23 Intervju med Ulvegren 9 maj 2020.
- 24 Intervju med Sara Olausson 11 maj, 2020. (Margareta Wallin Wictorin, telefonintervju.)
- 25 Nordenstam och Wallin Wictorin, *Women's Liberation*, 80.
- 26 Malin Biller, "De där dagarna", i *Kvinnor ritar bara serier om mens*, red. Sara Olausson och Frida Ulvegren (Stockholm: Kartago, 2014), 102–109.
- 27 Thierry Groensteen, *The System of Comics* (Jackson: University Press of Mississippi, 2008), 161–162.
- 28 Biller framställer serien för hand med penslar och penselpennor och lägger sedan in bilden i ett digitalt bildhanteringsprogram. Biller, föredrag på Karlstads universitet 30 september, 2018.
- 29 Wikipedia, "We Can Do It!", wikipedia.se, hämtad 9 maj, 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/We_Can_Do_It!.
- 30 Margareta Wallin Wictorin, *Föreningen Original-Träsnitt: Grafik och grafiker på ett tidigt modernistiskt konstfält* (diss., Göteborg: Göteborgs universitet, 2004), 74–75.
- 31 Biller, "De där dagarna", i *Kvinnor ritar bara serier om mens*, 105.
- 32 Groensteen, *The System of Comics*, 162.
- 33 Intervju med Ulvegren, 9 maj, 2020.
- 34 Lotta Sjöberg, "Mens", [lottasjoberg.se](http://www.lottasjoberg.com/mens/), hämtad 25 maj, 2020, <http://www.lottasjoberg.com/mens/>.
- 35 Meddelande på messenger och mail från Rolf Claesson till Margareta Wallin Wictorin, 25 maj, 2020.
- 36 Viktoria Jäderling, "Upp till menskamp", *Aftonbladet*, 12 september, 2014; Ingrid Bosseldal, "Redaktör Sara Olausson: Kvinnor ritar bara serier om mens", *Göteborgs-Posten*, 7 april, 2015; Rebecka Cardoso, "Mensen har sipprat in i finrummet", *Jönköpings-Posten*, 17 oktober, 2014; Martina Strolz, "Kroppens Voldemort: Mens, onani och vulvor i tecknade serier", *Bild & Bubbla* 202, nr 1 (2015): 42–49.
- 37 Ingrid Bosseldal, "Redaktör Sara Olausson: Kvinnor ritar bara serier om mens", *Göteborgs-Posten*, 7 april, 2015; Arvid Jurjaks, "Serieantologin 'Kvinnor ritar bara serier om mens' når inte hela vägen fram", *Sydsvenskan*, 29 oktober, 2014.
- 38 Rebecka Hallencreutz, "Många vill prata mer om mens", *Dagens Nyheter*, 14 januari, 2015.
- 39 Intervju med Malin Biller 7 maj, 2020. (Anna Nordenstam, telefonintervju.)

- 40 Nina Ernst *Att teckna sitt jag: Grafiska självbiografier i Sverige*, (diss, Malmö: Apart förlag, 2017), 177.
- 41 Intervju med Karin Didring 30 april, 2020. (Margareta Wallin Wictorin, telefonintervju.)
- 42 Intervju med Biller 7 maj, 2020.
- 43 Malin Biller och Karin Didring, "Förord", i *Draw the line*, red. Karin Didring och Malin Biller (Lund: doob förlag, 2018), 6.
- 44 Felshin, *But Is It Art?*, 11–12.
- 45 Epost 24 maj, 2020 med Malin Biller (Nordenstam) och 25 maj, 2020 med Karin Didring (Wallin Wictorin).
- 46 Biller och Didring, "Förord", 5.
- 47 Malin Biller, Karin Didring och Julia Östfeldt, *Draw the line:Handledning* (Lund: doob förlag, 2018), 6.
- 48 Emma Isaksson, *Kvinnokamp: Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen* (diss, Stockholm: bokförlaget Atlas, 2007); Eva Schmitz, *Systerskap som politisk handling: Kvinnors organisering i Sverige 1968–1982* (diss, Lund: Lunds universitet, 2007).
- 49 Anna Nordenstam, "Karin Westman Bergs könsrollsseminarium pionjäret 1967–68", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 4 (2005): 55–65.
- 50 Kickstarter är ett slags sponsring av namngivna eller anonyma personer för att kunna genomföra en projektidé. Se <https://www.kickstarter.com/>, hämtad 7 juli, 2020.
- 51 Intervju med Didring 30 april, 2020.
- 52 Neil Cohn, "Beyond Word Balloons and Thought Bubbles: The Integration of Text and Image", *Semiotica* 197 (2013): 7.
- 53 Alexandra Borg och Nina Ulmaja, *Strindbergs lilla röda: Boken om boken och typerna* (Stockholm: Atlantis, 2019), 238, 241.
- 54 bell hooks, *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black* (Boston: South End Press, 2007).
- 55 Liinason och Cuesta, *Hoppets politik*, 37 och 51.
- 56 Serien finns tidigare tryckt i Lucassis seriealbum *Synd* (2017), men har där en annan kronologisk ordning.
- 57 Maria Jönsson, "Ironiska, groteska och reparativa strategier i samtida feministisk seriekonst", *Finsk tidskrift*, nr 3–4 (2014), 71–85; Ylva Lindberg, "Satiriska feministiska serier: Nina Hemmingsson och Liv Strömquist", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 44, nr 2 (2014): 35–51, Anna Nordenstam "Feminism och serier: Serietecknaren Liv Strömquist", i *Liv, lust & litteratur: Festskrift till Lisbeth Larsson*, red. Kristina Hermansson, Christian Lenemark, Cecilia Pettersson (Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2014), 118–130; Anna Nordenstam och Margareta Wallin Wictorin, "Högerideologi som dansbandsmelodi: Politisk satir i svenska feministiska serier", i *De tecknade seriernas språk: Uttryck och form*, red. David Gedin (Nacka: Gedin & Balzamo, 2017), 166–185.
- 58 Wikipedia, "Politism", wikipedia.se, hämtad 7 juli, 2020, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Aftonbladet#Politism>.
- 59 Elin Lucassi, "Du känner ingen våldtäktsman", i *Draw the line*, red. Malin Biller och Karin Didring, (Lund: doob förlag, 2018), 10.
- 60 Lucassi, "Du känner ingen våldtäktsman", 12.
- 61 Lucassi, "Du känner ingen våldtäktsman", 13.
- 62 Groensteen, *The System of Comics*, 28–29, 67–69.
- 63 Lucassi, "Du känner ingen våldtäktsman", 10.
- 64 Helena Magnusson, "Livet enligt Rosa", i *Barnlitteraturanalyser*, red. Maria Andersson och Elina Druker, (Lund: Studentlitteratur, 2008), 163–177; Groensteen, *The system of Comics*, 162; Jan Baetens, "From Black & White to Color and Back: What does it mean (not) to use color", *College Literature* 38, nr 3 (2011): 117–118.
- 65 Baetens, "From Black & White to Color and Back", 118.
- 66 Biller och Didring, "Förord", 6.
- 67 Jämställdhetsmyndigheten, "Inbjudan", jämställdhetsmyndigheten.se, hämtad 22 maj, 2020. <https://www.nbv.se/globalassets/avdelningar/vast/2019/goteborg/inbjudan-miniseminarier-draw-the-line.pdf>. Vid seminariet den 27 september, 2019 närvarade Anna Nordenstam.
- 68 Lisa Medin, Instagrambild, lisa.medin, hämtad 7 juli, 2020, <https://www.instagram.com/lisa.medin/p/BoPlc9llxda/?hl=fr>.
- 69 Alexandra Sundquist, "Bokrecension: Serieantologin 'Draw the line' drar nya gränser efter metoo", recension av *Draw the line* av Malin Biller och Karin Didring (red), *Dagens Nyheter* 3.1. 2019 och Marja Beckman "Draw the line", recension av *Draw the line* av Malin Biller och Karin Didring (red.), *Tidningen kulturen*, 11.10.2018.

Summary

Comics as Feminist Activism: Kvinnor ritat bara serier om mens and *Draw the Line*

The aim of the article is to discuss the two Swedish comics anthologies *Kvinnor ritat bara serier om mens* [Women only draw comics on menstruation] (2014) and *Draw the Line* (2018) as feminist activism (Felshin 1995; Liinason and Cuesta 2016). The editors were inspired by two important events, a radio program by the Swedish comics artist Liv Strömquist in 2013, and the #metoo movement that started in 2017. By analysing some strategic samples, the article examines why and how the comics anthologies were produced, and how they have been used.

The analysis of the comics, and especially the close readings of Biller's and Lucassi's comics, show how the artists used a combination of verbal text and narrative drawing (Groensteen 2008; Baetens 2011) to visualize emotions and crucial problems, give them public attention, talk back, and contribute to change. The anthologies were produced in collaborative processes, got transferred into other cultural media and have been used for empowering and educational purposes.

Keywords: comics, feminism, activism, *Draw the Line*, *Kvinnor ritat bara serier om mens*, Sweden